

VLADIMIR DUGALIĆ (ured.),

Spe et labore, Zbornik u čast mons. dr. Marina Srakića, biskupa đakovačkog i srijemskog,

Teologija u Đakovu (Biblioteka Diacovensia - Studije 4), Đakovo, 2003, 452 str., 25x17.

U povodu 65. godišnjice života svoga dijecezanskog biskupa Teologija u Đakovu i njezini profesori te brojni prijatelji i suradnici izdali su *Zbornik* i posvetili ga u čast svome velikom Rektor u dugogodišnjem profesoru moralne teologije. On je, kako stoji u proslavu, baveći se znanstvenim radom, pokazao raznolikost zanimanja, prvenstveno od moralne teologije (što mu je i struka), pa preko obiteljske tematike te odgoja i formacije svećenika (kao višegodišnji rektor Bogoslovnog sjemeništa) pa sve do građe za propovijedi i prevodilačke djelatnosti. Taj široki interes oslikava bibliografija njegovih radova objavljena ovdje u *Zborniku* na 24 stranice (27-50).

Sadržaj *Zbornika* podijeljen je na pet cjelina:

I. *Život i djelo biskupa Marina*, u kojem je pomoćni biskup Đuro Hranić prikazao životni, studijski i biskupski tijek slavljenika. Tu je pridodana i točna bibliografija njegovih radova, začuđujuće obilna, što pokazuje veliku radnu energiju te široki interes tema, od uže struke moralne teologije do, osobito domaće, biskupijske povijesti kojom se biskup Marin zauzeto zanimao. Osobito je interesantna spisateljska djelatnost u *Vjesniku Đakovačke i Srijemske biskupije*, u kojem biskup Marin već godinama drži stalnu kolumnu ispunjavajući je uvijek aktualnim pastoralnim temama.

II. cjelina naslovljena je *Navjestitelj Božje riječi*. U tom dijelu profesori i prijatelji iznose biblijsko-teološko-filo-

zofske teme sa svog gledišta osvjetljujući i produbljujući pitanja o okajanju i pomirenju u Starom zavjetu, o pitanju psalma 118., o Pavlovu boravku na Malti, posebno o čovjekovu spasenju kojim on traži novi život te o smislu bolesti i smrti i mučeništva u suvremenoj Crkvi, koja je tu oznaku uvijek nosila, ali ju je postmoderna dovela do komične svijesti. Kršćansko svjedočanstvo ukazuje upravo na suprotno, objektivnost i odluku za pojedinacnost.

U III. cjelini, pod naslovom *U zajednici vjernika*, ocrtava se biskupska služba kao navjestitelja riječi Božje, djelitelja sakramenata i upravitelja mjesne Crkve. Biskup je služitelj evanđelja za nadu svijeta, ističe biskup Želimir Puljić u svom prilogu. Biskup Hranić opisuje drugu biskupijsku sinodu koju je biskup Marin zamislio, zacrtao, proglasio i ostvario. Sve to služi na rast zajednice vjernika u mjesnoj Crkvi, koja je onaj konačni istinski cilj vjere gdje se taj božanski polog utjelovljuje i dozrijeva. Zajednica vjernika je cilj naviještanja riječi Božje i odgovorno mjesto biskupske brige.

Zbornik u svom IV. Dijelu, pod naslovom *Poučeni prošlošću*, donosi povijesno-teološke teme iz domaće i opće crkvene prošlosti. Crkva je na ovim prostorima uvijek igrala općedruštvenu ulogu kao nosilac kršćanske i nacionalne svijesti te podizala i ujedinjivala narod u teškim vremenima ekumenskih gibanja i traženja dijaloga, podržavala religijsku svijest u mučnoj nacionalnoj

politici u vrijeme SFRJ. Dakako da je poučena prošlošću, kad se borila za ljudska prava u dalekim misijskim krajevima, to prenosila i na svoja područja, povezujući redovnike (posebno franjevence) s domaćim biskupima na dobro Crkve i naobrazbe klera i naroda. Dobro je ovo uočiti zbog stalne uloge Crkve na tom polju kroz stoljeća. Biskup Marin je toj dimenziji biskupijske povijesti posvetio niz svojih radova.

U posljednjoj cjelini *Zbornika*, pod naslovom *Okrenuti životnoj stvarnosti*, teme se okreću životnoj strani u moralnom smislu. Moralna teologija je bila profesionalno studijsko područje biskupa Marina kao dugogodišnjeg predavača te discipline. Stoga teme kao: moral i religija u kršćanskoj perspektivi, kriza zakonitosti i potreba za etikom u Hrvatskoj, tj. mučno probijanje prema pravnoj državi, pitanje rata i mira u globaliziranom svijetu - jesu teme etičko-moralnog karaktera, bliske doktorској disertaciji biskupa Marina, o problemu rata, posebno s obzirom na novije crkvene dokumente. Šteta što u *Zborniku* nije predstavljeno više tema iz ovog područja koje je studijski speci-

fikum slavljenika. Naime, iz bibliografije je vidljivo kako je on priredio sva "scripta" za studij moralne teologije koju je nekada cijelu sam predavao i njome se okupirao dugi niz godina, a veliko obogaćenje bilo bi još nekoliko novih priloga iz te suvremene i zamršene problematike, npr. o naravnom zakonu, ili o gorućim pitanjima bioetike ili o socijalnim pitanjima.

U inozemstvu je običaj često priređivati ovakve zbornike u povodu okruglih godišnjica studijskih ljudi i crkvenih poglavara. I mi se povodimo za njima, i to je dobro. (Isusovci su svojim zaslužnim profesorima priređivali zbornike.) U svakom slučaju, scripta manent i opominju buduće generacije da je netko ovdje živio i zauzeto radio, on i njegovi suradnici. Tako i ovaj *Zbornik* predstavlja vrlo dobro djelo koje pokazuje ljubav prema Crkvi i zauzetost za Teologiju i Bogoslovno sjemenište, ustanove koje naša biskupija, na sreću, ima već gotovo dvije stotine godina. Ima kao obvezu i teret, ali i izvor radosti u koji je i biskup Marin uložio veći dio svoga života i rada.

Slavko Platz

NIKOLA DOGAN,

U potrazi za Bogom. Kršćanin u postmodernom vremenu,

Teologija u Đakovu (Biblioteka Diacovensia - Studije 5), Đakovo, 2003, 447 str.

Knjiga *U potrazi za Bogom. Kršćanin u postmodernom vremenu* nastala je kao plod višegodišnjeg autorova predavanja kolegija s područja fundamentalne teologije na Teologiji u Đakovu i na poslijediplomskom studiju na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Religijski fenomen promatra neodvojivo povezan s kulturološkim razvojem čovječanstva te s razvojem povijesti filozofije. Analizira uzajamni utjecaj i doprinos religije oblikovanju filozofske misli i kulturnog ambijenta te utjecaj filozofske misli i kulture na religiozno iskustvo ljudi određenog

razdoblja. Pod lupu je stavio, i prati osobito, suodnos između kršćanstva i zapadnoeuropske kulture. Sve to je prof. dr. Dogan elaborirao sebi svojstvenom sustavnošću, pedantnošću i dosljednošću u jednoj knjizi te čitavu problematiku predstavio podijelivši je u četiri dijela, od kojih svaki ima četiri poglavlja. Već sama ta činjenica upućuje na elaboriranost, ozbiljnost i dozrelost teksta ponuđenog u knjizi.

U prvom dijelu knjige polazi od ljudskog iskustva koje svjedoči da je čovjek po svojoj naravi religiozno biće. Zato nema nijednog razdoblja u ljudskoj povijesti bez nekog oblika religioznosti. Čovjek je uvijek gladan i žedan sreće, zajedništva, prihvaćanja i ljubavi. Čitav njegov život je svojevrсно traženje odgovora na pitanje o smislu životnoga postojanja. Njegovo vječito traženje pronalazi svoje odgovore i uporište te smiraj i ispunjenje svojega duha u Bogu. Knjiga je dobila znakovit naslov "U potrazi za Bogom" jer se bavi upravo tim traženjem i gladovanjem ljudskoga bića. Riječ je o postmodernom čovjeku, koji poslije razdoblja moderne - označene sekularizacijom, racionalizmom, odbacivanjem vertikalne dimenzije ljudskog postojanja i Transcendencije - ostaje gladan i žedan Boga i grčevito ga traži. No, to čini unutar postmoderne kulture koja na dosadašnje središnje elemente društva, na sve tradicionalne društvene institucije i na svaki autoritet, na velike religije i tradicionalne Crkve gleda s nepovjerenjem te ih odbacuje. Postmoderni čovjek ne želi biti dionikom institucija niti se podložiti "službenim stavovima". Postmoderni čovjek napušta velike religije i tradicio-

nalna religiozna iskustva, a postmoderni kršćanin je nezadovoljan svojom tradicionalnom Crkvom. Zato stvara alternativne institucije i zajednice, u nadi da će u njima moći zadovoljiti svoje najdublje potrebe i kroz njih doći do životnoga smisla. Postmoderni čovjek se tako, u stvari, sve više okreće svojoj intimi i nutrini, oblikuje alternativne pristupe duhovnosti te još rječitije očituje svoju žeđ za Bogom. Prof. Dogana zanima osobito taj postmoderni kršćanin i njegovo religiozno iskustvo te njegova duhovnost.

Možemo mirno ustvrditi da se tih stotinjak stranica prvog dijela knjige dr. Nikole Dogana *U potrazi za Bogom* ubrajaju u ponajbolje stručne tekstove o toj temi na hrvatskom jeziku. Pisan znanstvenom metodom, te potkrijepljen referencama iz relevantne suvremene literature, tekst je prihvatljiv i vjernicima bez obzira kojoj od monoteističkih religija pripadali. Na hrvatskom jeziku, naime, imamo ozbiljnih tekstova o religioznom fenomenu, no takvih koje su pisali stručnjaci s područja psihologije, psihijatrije, antropologije, sociologije i nekih drugih znanosti, a ne teolozi. Češće se dogodi da su takvi tekstovi ipak neprihvatljivi vjernicima jer je fenomen religije interpretiran previše jednostrano, ovisno o profesiji ili profilu autora. Donedavno su u našem podneblju tekstovi o toj temi često bili i dodatno obojeni marksističko-ateističkom ideologijom. Za psihijatra je religija često bila, ili je još uvijek, samo posljedica straha, za filozofa oblik otuđenja čovjeka, za sociologa oblik društvenog povezivanja ljudi, jedan od oblika kulturne djelatno-

sti i sl. No, svima njima nešto je izmicalo. Dr. Dogan u tom dijelu svoje knjige polazi od rezultata analize religije u različitim znanostima i prihvaća te rezultate. Ali im daje novu intonaciju i perspektivu. Donosi različite interpretacije, uvažava i vrednuje njihove tvrdnje, ali stvarnost o kojoj govori dodatno osvjetljava koristeći instrumentarij znanstveno-filozofskog i kritičkog promišljanja religioznog iskustva vlastitog jednom vjerniku. Prvi dio knjige pruža tako preglednu, sveobuhvatnu i sustavnu informaciju o sadržaju samog pojma religije, analizira fenomen religije i sadržaj religioznog iskustva, istražuje pojam svetoga kao središnju kategoriju svake religije, čitatelje upoznaje s pojavnosti i načinima očitovanja svetoga te ispituje odnos koji postoji između čovjeka i svetoga. Tekst je namijenjen studentima teologije i drugim zainteresiranim vjernicima, ali za ovim će tekstom posegnuti i svaki ozbiljan čitatelj koji želi zauzeti svoj stav ili govoriti o navedenim temama.

Taj prvi, uvodni, dio svoje knjige autor je naslovio "Predmoderna i objektivizam" i na taj način jako dobro protumačio da je predmoderna, u stvari, stadij u kojem čovjek jednostavno vjeruje u opstojnost objektivnoga svijeta izvan njega samoga te Boga prihvaća kao objektivnu stvarnost s kojom može komunicirati. No, na toj razini još ne postoje pitanja koja si postavlja moderni čovjek te ne postoje niti sadržaji moderne. Tu se ostaje na razini razlučivanja pluralnosti religioznog fenomena te na kritičkom vrednovanju i definiranju svega onoga što pripada tom fenomenu.

Drugi dio svoje knjige autor je naslovio "Moderna i subjektivizam". Moderna je vrijeme racionalizma: vladavine i moći ljudskoga uma, koji je sebe postavio na tron jedinoga mjerila stvarnosti. Bogu se to pravo odriče te je jedini kriterij istinitosti i interpretacije čitave stvarnosti subjektivni ljudski um. Odbacuju se i svi transcendentni principi. To razdoblje subjektivnoga uma i subjektivne istine najbolje je definirao Rene Descartes: "Mislim, dakle jesam". Autor u tom dijelu svoje knjige najprije opisuje spomenuto razdoblje vladavine uma i ono što se u njemu događa: razvoj znanosti, tehnike i industrije, prosvjetiteljstva i sekularizacije, desakralizacije te razvoj ateizma. Potom tumači filozofsku misao koja se oblikovala kroz različite racionalističke pristupe religiji te utjecaj svega toga na razvoj i daljnje oblikovanje zapadnoeuropske kulture, da bi, napokon, taj dio knjige zaključio vrednujući zdrave plodove moderne, ali i analizirajući dvojbene posljedice takvoga racionalističkoga i subjektivističkog pristupa imanentnom svijetu oslobođenom od Boga.

U stvarnosti u koju je uronjen čovjek nema ničega što bi bilo stabilno, trajno, čvrsto, određeno te je unatoč napretka i razvoja ostao sam, bez domovine i bilo kakvog uporišta, sigurnosti i smisla. "Moderni čovjek više ne zna tko je, čemu je i kamo će" (str. 206).

Budući da je moderna razorila svaku vjerodostojnost i sigurnost, nastaje novo vrijeme u kojemu nema nikakve cjelovite istine, nema sigurnosti, pa zato ni velikih ideoloških tumačenja

stvarnosti kao što se to moglo susretati ranije.

Treći dio knjige bavi se tako postmodernim relativizmom, te je i taj dio knjige naslovljen "Postmoderna i relativizam". Prvo poglavlje trećega dijela najprije nastoji protumačiti početak postmodernoga vrenja u misli Fridricha Nietzschea koji je razorio racionalnu modernu. Potom nastoji protumačiti osnove postmoderne filozofske misli, osobito filozofsku misao Martina Heideggera, koji je svojom filozofijom doveo u pitanje dotadašnje razumijevanje bitka (dotada shvaćenog kao nešto statično). M. Heidegger tvrdi da je bitak u dinamizmu i razvoju te da je nestalan. U tom trećem dijelu knjige autor nastavlja s tumačenjem daljnjeg razvoja filozofske misli i tumačenjem dekonstrukcije metafizike te završava reakcijama na postmodernu: tendencija globalizacije društva, religije (što se očituje u sinkretističkim strujanjima unutar New Agea) te s tendencijom globalizacije etičkih načela. Posebnu pozornost posvećuje i pučkoj religioznosti, kao tipičnoj pojavi postmodernog doba.

Četvrti dio knjige autor je naslovio "Kršćanstvo u postmodernom vremenu". U tom dijelu izlaže sadržaj i bit samoga kršćanstva. Uspoređuje stvarnost postmodernoga doba u kojemu živi kršćanin i njegovo kršćansko uvjerenje. Kršćanstvo predstavlja kao odgovor na traženje postmodernog čovjeka. Naglašava, stoga, da kršćanstvo nije tek religija te nastoji reinterpretirati središnje doktrinalne sadržaje kršćanstva u svjetlu izazova, traženja i pitanja postmodernog vremena. Osobiti naglasak stavlja na kršćansku vjeru u Božje utjelovljen-

je, kao čin solidarne ljubavi Boga s čovjekom. Kršćanski Bog, objavljen u Isusu Kristu, prije svega je Trojstveni Bog. Bog je zajedništvo koje se ostvaruje u suodnosu Božanskih osoba, po čemu je kršćanski Bog živi Bog, koji se čovjeku očituje kao ponuda ljubavi i zajedništva. Kršćanin vjeruje u Boga ljubavi, na čiju je sliku i sam stvoren.

Riječ je o dijalogu kršćanske teološke misli sa suvremenom kulturom; o zanimljivom i veoma aktualnom dijalogu između vjere i kulture. Upravo ovaj četvrti dio knjige - iako je i on kao i čitava knjiga, pisan znanstvenim stilom - u sebi ima osobitu ljepotu te se odlikuje posebnom snagom jer se u njemu može osjetiti i osobni credo jednog kršćanskog intelektualca, koji znalački i utemeljeno, poznavajući dobro svojega sugovornika, mudro dijalogizira sa suvremenom kulturom.

Dr. Dogan se zaustavlja na društvenoj dimenziji čovjeka stvorenog na sliku Trojedinoga Boga te Trojstvo predstavlja kao model svakog oblika društvenog života. Reinterpretira osnovne sadržaje kršćanstva koji daju novi smisao ljudskom životu i zajedništvu. Kršćanstvo predstavlja kao civilizaciju ljubavi, a kršćanskoga Boga kao Boga ljubavi, koji je sadržaj, cilj i smisao ljudske i kršćanske egzistencije u potrazi za Bogom. I samo kršćanstvo na taj način stavlja pred izazov postmoderne te ga poziva na vlastitu reinterpretaciju i oživotvorenje u suočenosti s postmodernim čovjekom.

Fundamentalna teologija bavi se čovjekom u temeljima njegove ljudskosti, ali i u njegovoj okrenutosti prema Bogu.

No, autor je od sadržaja predavanja u izlaganjima u knjizi otišao i u osobna promišljanja o različitim temama koje su se nametale njemu osobno, kao čovjeku i teologu, ali su aktualne i za suvremenog čovjeka. Osim što ima teološku vrijednost, knjiga će stoga biti – zbog svoje analize i interpretacije kulturnih i duhovnih strujanja u novijoj i suvremenoj povijesti – zanimljivo štivo i ljudima koje zanimaju idejna strujanja, misaona kretanja i filozofija. Pruža duhovnu dijagnozu i analizira stanje duha suvremene zapadne kulture i civilizacije. Riječ je o pristupu i pogledu na stvarnost bez kojega se ta ista stvarnost te traženja suvremenog čovjeka ne mogu do kraja razumjeti. Svojim sadržajem bit će zanimljiva svakom intelektualcu koji promišlja, bez obzira na njegova religiozna uvjerenja i stavove.

Knjiga dr. Nikole Dogana *U potrazi za Bogom. Kršćanin u postmodernom vremenu* predstavlja obimnu i zrelu studiju s gotovo 500 stranica, iznutra elaboriranu, dorađenu i zaokruženu, s bogatom bibliografijom o temama koje obrađuje. Odlikuje se i kvalitetom hrvatskoga jezika te lijepim stilom pisanja, bez teških

i odviše kompliciranih, dugih rečenica, što je dodatno (barem za one koje zanima materija) čini poželjnom literaturom koja se rado čita.

Svojom kvalitetom zasigurno bi se mogla naći u nizu prestižnih nizova renomiranih i ozbiljnih izdavačkih kuća teološke literature u velikih naroda.

Za primijetiti je zato da je prava šteta što knjiga nije opskrbljena kazalom imena, a budući da je djelo opsežno i te kako bi dobro došlo i kazalo pojmova.

Autoru valja zahvaliti za hvalevrijedan trud i znanstveni rad što ga je uložio u pripremu knjige. Zasigurno da će njegov trud biti nagrađen time što će knjiga biti prihvaćena kao dobar priručnik za studente, vjerujemo ne samo na katoličkim teološkim učilištima i fakultetima. Za njom će isto tako, kao za relevantnom literaturom, posezati i osobe koje kao znanstvenici i stručnjaci pristupaju religioznom fenomenu s različitih područja te drugi ozbiljni čitatelji koje zanimaju pitanja obrađivana u knjizi.

Đuro Hranić

Spüren. Die ästhetische Kraft der Sakramente,

Echter Verlag, Würzburg, 2002, 144 str.

Hans-Joachim Höhn, profesor sustavne teologije i filozofije religije na Filozofskome fakultetu u Kölnu, pokušava na teološko-estetski način tumačiti sakramente. Osnovna teza Höhnove knjige glasi: teološka estetika, kojoj pripadaju i sakramenti, ne bavi se nadosjetilnim kao takvim, nego smislom onog osjetilno dohvatljivoga. To znači da teološka estetika i sakramenti ne žele ukazivati na nadosjetilno na užtrb osjetilno konkretnoga u ljudskome životu, već unutar njega. Stoga se uloga teološke estetike sastoji u predstavljanju osjetilnosti kršćanske vjere, osjetilnosti koja se očituje na poseban način u sakramentima.

Budući da je pojam «estetski» vrlo širok pojam u modernome društvu i označava često površnost i neesencijalnost ljudske egzistencije (estetika koja postaje an-estezijom), Höhn se u prvom poglavlju distancira od takvoga poimanja estetskoga i ističe kritičku ulogu teološke estetike. U drugome poglavlju kölnski teolog ukazuje na sličnosti između estetskoga i religioznoga iskustva. Estetskom i religioznom iskustvu zajedničko je da predstavljaju životne stavove koji donose «komparativ» u život. Osim toga, istovremeno intenziviraju i dramatiziraju život. U religioznome iskustvu čovjek se istovremeno odnosi prema onome što ga neizbježno određuje (aporije, proturječja, paradoksi) i prema onome što nadilazi to neizbježno. Tako teološka estetika ukazuje istodobno na ono što čovjeku nedostaje

i na ono što mu pripada (tzv. «Ästhetik des Vermissens»). Upravo u tome kontekstu Höhn vidi ulogu sakramenata: «Sakramenti imaju zajedničko kako s našim snovima tako i s našom stvarnošću; ukoliko jedno stavljaju u odnos s drugim, oni posreduju ne samo snagu da izdržimo realnost, nego i sposobnost da se čvrsto nadamo» (str. 40). U trećem poglavlju njemački teolog predstavlja općenitu važnost metafora i simbola u čovjekovu životu te razliku između znakova, simbola i sakramenata. Tu posebno dolazi do izražaja kristološka dimenzija sakramenata: oni izriču u Kristu objavljenju mogućnost ispunjenoga života, koji nije pošteđen ni bijede, ni straha.

Dok prva tri poglavlja predstavljaju teze cijele knjige, u ostalim poglavljima Höhn konkretizira svoje teze na primjeru sedam sakramenata. Svim sakramentima zajednička je trostruka struktura: određena osjetilna stvarnost, bazični simbol i simbol vjere. Tako, npr., kod krštenja ta struktura izgleda ovako: osjetilna stvarnost: prestati i početi; bazični simbol: voda, uroniti i izroniti; simbol vjere: zajedništvo trojedinoga Boga.

U zadnjem odlomku posljednjega poglavlja autor knjige još jednom sažima svoje teze. Pri tomu ističe nužnost sakramenata za kršćanski život. Oni nisu samo neki puki nadomjestak, dodatak, prevladavanje ili obična osjetilnost Božje riječi, nego mogućnosti koje su prisutne u samoj Božjoj riječi. Božja ri-

ječ je kao takva sakramentalna te sakramenti nužno proizlaze iz nje. Nadalje, sakramenti su, prema Höhnu, istovremeno *nužni*, jer se njihova nužnost temelji na nužnoj sakramentalnosti Božje riječi, ali i *mogući*, budući da postoje i drugi načini po kojima se Božja riječ uprisutnjuje i odjelotvoruje u svijetu.

Možemo slobodno reći da Höhnova knjiga nudi vrlo poticajne misli za sak-

ramentalnu teologiju. Vrlo se često suvremena sakramentalna teologija nalazi u dvjema krajnostima: antropološki ili kristološki vid sakramenata. Svojom teološko-estetskim pristupom Höhn je pokušao dati pravo jednoj i drugoj interpretaciji sakramenata.

Ivica Raguž

Vom Glück in der Moderne,

Suhrkamp taschenbuch wissenschaft 1648, Frankfurt am Main, 2003., 326 str.

Dieter Thomä, profesor filozofije na Sveučilištu St. Gallen u Švicarskoj, već se duže vremena bavi značenjem pojma sreće u filozofiji. Uz mnogobrojne članke, poznata je njegova knjiga «Erzähle dich selbst» (München, 1998.), kojoj je tema sreća sa stajališta životne povijesti kao filozofskoga problema. U knjizi «O sreći u moderni» Thomä nastavlja svoja promišljanja i pokušava revalorizirati pojam sreće u filozofiji, koji je, posebno nakon Kanta, gotovo potpuno diskreditiran ili nestao iz filozofskih promišljanja. U toj nakani Thomä, dakako, nije sâm. U zadnje vrijeme mogu se primijetiti mnogobrojni filozofski pokušaji revaloriziranja pojma sreće u filozofiji (npr. filozofi U. Wolf, A. Pieper, R. Spaemann, M. Seel, G. Bien, S. Natoli, P. Legrenzi, F. de Luise - G. Farinetti, M. C. Nussbaum i dr.).

Knjiga je podijeljena na tri dijela. U prvome dijelu švicarski filozof pokazuje problematičnost i ambivalentnost pojma sreće, odnosno mislioce i misaone sustave koji ga zastupaju ili odbacuju. U drugome dijelu predstavljeni su neki filozofi (W. Benjamin, L. Wittgen-

stein, M. Horkheimer, Th. Adorno i H. Blumenberg), kod kojih se sreća pojavljuje kao rubni pojam. U posljednjem i najvažnijem dijelu knjige pojam se sreće tumači kao tajno središte cjelokupnog modernoga doba. Drugim riječima, poimajući pojam sreće na drugačiji način, Thomä želi *revidirati moderno doba*. To kani postići metodom opisi- vanja, koja ne želi predstaviti sve misaone modele sreće, nego omogućiti kritičko promišljanje i novi pristup sreći.

Novi i drugačiji pristup sreći Thomä obrazlaže pojmom *sebeljublja*. Prema njegovu mišljenju, sreća se u većini modernih filozofskih strujanja promatrala uglavnom pod vidom samoodređenja i samoostvarenja. Oba pristupa su neprihvatljiva, jer stvaraju misaonu zbrku i vode ljudsku egzistenciju u nepotrebne aporije.

Samoodređenje pretpostavlja subjekt koji se autonomno određuje na temelju određenih normi ili ideja. Ono je neprikladno, jer se čovjek zbog normi nužno odvraća od samoga sebe, od

konkretnih datosti i sa sobom je nezadovoljan. To sve prouzrokuje zbrku u čovjeku koji, naočigled određujućih konkretnih datosti života, uviđa nemogućnost oslanjanja na samoodređenje. Krajnja posljedica samoodređenja jest rezignirana predanost određenim pojedinačnim životnim datostima i ulogama.

Osnovna poteškoća s pojmom samoostvarenja jest pretpostavka da je čovjek u stalnome nastajanju i u mogućnosti. Tražeći sreću u samoostvarenju čovjek živi u stalnome nemiru, više u budućnosti, nego u sadašnjosti. Time se zatvara konkretnim životnim datostima i iskustvima.

Zbog nemogućnosti sreće iz samoodređenja i samoostvarenja, iz pojmova koji su određivali moderno doba, Thomä pokušava utemeljiti sreću kao sebeljublje. Sebeljublje je definirano kao interna interakcija, tj. nutarnji odnos koji se odnosi prema sebi kao cjelini. U sebeljublju čovjek ne ljubi svoje pojedinačne kvalitete, ono buduće (samoostvarenje), niti ono apstraktno (samoodređenje), već sebe kao cjelovito biće. S druge strane, sebeljublje ne označava vjernost prema sebi pod svaku cijenu, nego nužno uključuje i promjenu samoga sebe. Ono nije narcizam ili egoizam radi dvaju razloga: ne stvara konkurenciju između onoga što ja imam i onoga što drugi ima, te uključuje promjenu samoga sebe. Isto tako, sebeljublje ima i društvenu ulogu, ukoliko se kritički odnosi prema društvu koje zapostavlja ili sprječava «*željivost prema samome sebi*» s kojom se

individuuum – na svoje vlastito iznenađenje – razvija» (285).

Thomäova knjiga predstavlja, svakako, vrlo vrijedan filozofski pokušaj revaloriziranja pojma sreće u filozofiji. Potrebno je ipak reći nekoliko kritičkih primjedbi. Osnova kritika odnosi se na samu tezu knjige. Nerazumljivo je da Thomä u svome konceptu sreće uopće ne spominje sebedarje ili odnos prema drugome. Na taj način potpuno je zapostavljena dijaloška i društvena dimenzija sreće. Uopće se ne postavlja pitanje da li je moguća sreća bez konačne sreće drugih ljudi i cijeloga stvorenja. Premda švicarski filozof razlikuje svoje poimanje sebeljublja od narcizma i egoizma, sve upućuje na to da njegov koncept sebeljublja bez sebedarja ne uspijeva nadići narcizam i egoizam. Nadalje, ne vidi se razlog zašto bi pojam sreće pod vidom samoostvarenja trebao biti neprihvatljiv. Thomä ga ne prihvaća, jer stvara nepotreban rascjep u čovjeku, koji tada više živi u budućnosti, tj. zatvara se sadašnjosti. No, potpuno isključujući samoostvarenje sreća se, shvaćena kao sebeljublje, zatvara budućnosti i pitanjima o konačnome smislu cjelokupne zbilje.

Thomäova knjiga *Vom Glück in der Moderne* pokazuje koliko je pojam sreće teško probavljiva tema za filozofiju. To se isto odnosi i na teologiju, u kojoj se može primijetiti gotovo potpuni zaborav pojma sreće.

Ivica Raguž

Znanosti i teologija. Oblici dijaloga,

Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2003, 214 str. (orig. Sciences et théologie. Les figures d'un dialogue, Éditions Lessius, Namur, 1999.)

Još od renesanse svjedoci smo mnogih napetosti između stalno rastućega sekularnog društva i religije, odnosno Crkve. Te se napetosti posebno očituju u odnosu između prirodnih znanosti i teologije. Slučajevi poput Galilea i Darwina dovoljno govore koliko je taj odnos bio opterećen i konfliktan. Teologija i prirodne znanosti gotovo da i nisu bile otvorene za ozbiljan dijalog. Ta konfliktna nespremnost za dijalog nerijetko je bila uvjetovana nerazumijevanjem i apriornim odbacivanjem drugačije metode i drugačijega pristupa cijeloj stvarnosti. U postmodernome vremenu, kada je sve relativizirano, a to znači i teološke i prirodne znanosti, primjećuje se određeno zbližavanje i potreba za dijalogom između znanosti i teologije. Jedan takav pokušaj dijaloga predstavlja i knjiga Dominiquea Lamberta «Znanosti i teologija».

Francuski filozof i fizičar Lambert kani pokazati da je taj dijalog moguć, ako se zauzme stav neosporavanja i neidealiziranja znanosti. Ukazujući u prvome poglavlju na ontološku, epistemološku i etičku razinu znanosti Lambert daje znanostima vrlo važno mjesto u poimanju čovjeka i zbilje. Ali, on isto tako utvrđuje da znanosti obuhvaćaju samo jedan dio zbilje, te kao «utjelovljene stvarnosti» pretpostavljaju ostale čimbenike, kao što su sociologija, etika, povijest, religija itd.

Najzanimljiviji dio knjige jest treće poglavlje, tj. Lambertovo tumačenje odnosa između znanosti i teologije. Lambert navodi tri moguća odnosa: konkordizam, diskordizam i povezivanje. Konkordizam poistovjećuje teologiju i znanosti, odnosno teologija se reducira na znanosti i obrnuto. Diskordizam, koji je prema Lambertu uglavnom prisutan kod većine teologa i znanstvenika, razdvaja područja znanosti i teologije. Oba su stava neprihvatljiva s teološkoga i znanstvenoga stajališta. Sa stajališta teologije konkordizam bi značio panteizam, jer bi znanost svodila Boga na zbilju, na čovjekovu spoznaju ili na njegovo djelovanje. Također ni znanosti ne mogu prihvatiti takvu metodu, jer bi one time prekoračivale svoje područje istraživanja. Diskordizam je također neprihvatljiv za prirodne znanosti i teologiju. Za teologiju bi diskordizam značio da postoji potpuna suprotnost i odjeljenost između naravi i nadnaravi, milosti i stvorenja. Bio bi to stav fideizma i značio bi nijekanje kršćanske teologije stvaranja i otkupljenja. Diskordizam bi, s druge strane, osudio znanosti na potpunu izoliranost od svih drugih ljudskih, a to znači i od religioznih pitanja. Radilo bi se o određenome znanstvenome indiferentizmu.

Zato Lambert predlaže «povezivanje» između teologije i znanosti. Na ontološkoj razini to bi značilo da su znanosti ograničene svojom metodom. One

ne mogu dosegnuti i proniknuti bitak kao takav, tj. porijeklo, počelo i temelj zbilje kao takve. Osim toga, zbilja pokazuje određenu svršnost/svrhovitost/dovršenost, koju je nemoguće svesti na slučajno događanje materije. Ta svršnost ukazuje na «uzrok uzrokâ», tj. na Boga. Svršni uzrok (*causa finalis*) pretpostavlja, s jedne strane, apsolutnoga Boga, koji se nikada ne postavlja na istu razinu stvorenja, i Boga koji je kao uzrok uzrokâ prisutan u svome stvorenju (112-115): «Svršnost ne razara red uzroka što bi ih fizičar ili biolog mogao otkriti, ona objašnjava sâmo razvijanje tih uzroka» (111). Na epistemološkoj razini prirodne znanosti također ne mogu sve pojasniti, posebice pitanja smisla. U tome kontekstu Lambert govori o određenoj «hermeneutičkoj napetosti» (118), tj. o potrebi za drukčijim tumačenjem zbilje. Na etičkoj razini postoji također «etička napetost», i to u svakoj znanosti (122). Drugim riječima, bavljenje znanošću nužno nosi sa sobom niz različitih pitanja: društvena odgovornost, etika poslovanja znanosti itd. U tome povezivanju i teologija može dobiti od znanosti, ukoliko one pročišćuju njezino površno poznavanje zbilje, njezin teološki jezik, koji, npr., «cjelokupnu zbilju poistovjećuje s nekom 'makroskopskom stvari'» (116).

Odlučujuću ulogu u povezivanju ima filozofija ili «filozofska medijacija». Filozofija, posebice filozofija prirode, jest ona koja posreduje između teologije i znanosti. Znanosti predstavljaju stvarateljsku djelatnost, te spadaju u područje «*vestigium creationis*». Tako one svojom stvarateljskom djelatnošću (preoblikovanjem svijeta i nastavljan-

jem Božjega djelovanja) jesu «*vestigium creationis*». Ali, one u svojim istraživanjima ne otkrivaju Boga neposredno, nego su potrebite posredovanja koje njima ne pripada, tj. filozofije ili filozofske askeze. Inače, Bog bi izgubio svoju samostalnost, bio bi sveden na stvorene idole. Filozofska se medijacija sastoji u tome da ne tražimo «Boga izravno u redu stvorenoga, nego da se razborito uspinjemo prema hermeneutici koja uvažava znanost u njezinoj redukcijskoj metodologiji» (136); «znanstvenik uči odgonetati stvaranje sustvarajući svoj svijet, a filozof to uči doživljavajući utemeljenje filozofske kozmologije koja se podudara s Objavom» (141). Filozofija vodi prirodne znanosti prema teologiji, a teologiju vodi prema znanostima. Uz to, ona čuva teologiju od neposrednoga dokazivanja Boga u znanstvenim otkrićima, a znanostima daje teološki referencijalni uzorak za odnos čovjeka prema Božjemu stvorenju.

Taj odnos filozofskoga povezivanja Lambert konkretno prikazuje u petom poglavlju: postanak i eshatologija svemira, hominizacija i animacija čovjeka, podrijetlo zla i patnje, matematika i teologija itd.

Knjiga predstavlja, svakako, vrlo zanimljivo tumačenje odnosa između teologije i znanosti. Njezina se posebna vrijednost sastoji u tome što Lambert daje konkretan prijedlog dijaloga između prirodnih znanosti i teologije. Prihvatljiva je njegova teza o povezivanju, koja se temelji na katoličkome aksiomu «*gratia supponit et perficit naturam*». U današnjem odnosu prirodnih znanosti i teologije time je naznačen put kojim bi

one trebale krenuti. Lambert izvršno pokazuje da tako obje znanosti ostaju vjerne svojoj vlastitoj metodi. Vrlo je vrijedno njegovo promišljanje diskordizma i konkordizma u teologiji i znanostima. Problematična je njegova teza o filozofskoj medijaciji između znanosti i teologije. Čini se da time Lambert nehotice i sam podržava diskordizam. Budući da jedino filozofija omogućuje posredovanje između teologije i znanosti, to bi značilo da su teologija i znanosti tako odvojene («diskordativne») jedna od druge da su same nemoćne za posredovanje. Jedan od razloga za takav zaključak je Lambertovo poimanje teologije. Ono, čini se, ostaje u staroj shemi «teologije dvaju katova», u kojoj su narav i nadnarav, milost i stvorenje

nedovoljno promatrani u njihovu suodnosu. Iz Lambertove knjige dobiva se dojam da teologija pripada strogo području nadnaravi, a znanosti naravi. Zato ni ne čudi da je Lambertu potrebna treća znanost, filozofija, koja će posredovati između obiju. Takvo je stajalište neprihvatljivo, jer ono, kao što je već rečeno, ponovno uzrokuje diskordizam i zabranjuje teologu i prirodznanstveniku da samostalno i autonomno uđu u dijalog. Zato bi ispravna metoda povezivanja između teologije i ostalih prirodnih znanosti trebala počivati na njihovoj vlastitoj autonomiji.

Ivica Raguž